

SZAKOKTATÁS ÉS ÁRNYÉKGAZDASÁG

A MUNKANÉLKÜLISÉG ELLENÉBEN BIZONYÁRA egyik leghatékonyabb eszköz az oktatás – lehet, éppenséggel a leghatékonyabb. Igenám, de vajon hogy kell ezt a nagy hatású eszközt jól használni a mi helyzetünkben, jelenlegi körülményeink között?

Arra ugyanis, ami jelenleg a kelet-európai gazdaságokban történik – és aminek folyamánya és függvénye az elhatalmasodó munkanélküliség –, alig áll előttünk példa. Legalábbis azok a tapasztalatok, s a belőlük származtatott szabályszerűségek, melyeket a fejlett tőkés országokból gyűjtött a közgazdaságtan, nem tükrözik megfelelően az itteni és jelenlegi viszonyokat.

Ami nálunk zajlik, nem sorolható be sem a technológia-, sem a struktúraváltás, de még az “egyszerű” depresszió-recesszió jelenség-, illetve fogalomkörébe sem. Így az itt feltörő munkanélküliséget és ellensúlyozásának lehető módjait sem minősíthetjük ezeknek az ismert folyamatoknak a jegyében. Nálunk – jelentéktelen kivételektől eltekintve – nincs is a gazdaságnak olyan eleme, mely az új követelményeknek megfelelően működne. A gazdaság egésze, rendszere van rákényszerítve az átalakulásra. Mindenütt le kell zajlania benne valamilyen lebomlásnak és újonnan való felépülésnek, mert nemzetgazdaságunk egésze áll alatta annak a szintnek, amit a tőkés világ gazdaság mai követelményei és teljesítményei megszabnak.

A szocialista társadalmi berendezkedés ugyanis csak másodsorban volt hatalmi torzulat és politikai deformáció. Elsősorban azonban gigantikus kísérlet arra, hogy az elégtelenül fejlett társadalom gazdaságában annak teljes munkaereje működésbe jöhessen. Hozzájuthasson a termelőeszközökhöz és ennek folytán részesülhessen is a maga termékéből: megélhetést biztosító jövedelemhez jusson. Ennek azonban az az ára, hogy ki kellett kapcsolni a biztonsági mechanizmust: a munkateljesítményeket mérő-minősítő érték elvet, melyet annakelőtte a magántulajdon hordozott. Az ekképp tetszőlegessé, majd önkényessé váló elosztás megfékezhetetlen hatalomhoz juttatta az osztókat – a vezető réteget – és annak önértékét. Ezek révén viszont megszüntette a teljesítmények növelésének spontán készítését is. Teret nyitott az alacsony termelékenységű munkák és szervezetek fennmaradásának.

A magántulajdon, s ezzel az értéktörvény visszahozatala most újból mértékkel látja el a teljesítményeket. Azonban nem egyszerűen az egészet annak minden pontján. Hanem a piaci versenykörülmények először és közvetlenül csak a vállalatok összteljesítményeit mérik egymáshoz. Időbe telik hát, míg a versenykörülmények nyomása behatol a munkaszervezetek legmélyére is, elemeit külön-külön minősíti, és kiszűri a hasznavehetetleneket belőle. Amíg ez zajlik, elég bajos előre megítélni a

végeredményt: milyen is lesz a kialakuló új egész, milyen annak összetétele, belső arányai.

Az árnyékgazdaság kényszerűsége

A legvalószínűbb következtetésekhez – úgy gondolom – akkor juthatunk, ha azoknak a történelmi párhuzamoknak az elemzéséből indulunk ki, melyek a legfejlettebb központhoz képest Európa peremvidékein, a miénkhez hasonló utat jártak be a fejlődésben. Elsősorban Dél-Európa országaira kell gondolnunk. Náluk is a mezőgazdaság kapott kitüntetett szerepet a nemzetközi munkamegosztásban az elmúlt évszázadok során. Iparosodásuk, tőkés városiasodásuk és polgárosodásuk ennek alárendelve és megfelelő alacsony fokon zajlott. A II. Világháborút követően modernizációs törekvések a világpiactól való elzárkózásukhoz, politikai szerkezetükben pedig különböző előjelű diktatúrák fellépéséhez vezettek. Ezek a diktatúrák utóbb – a kelet-európai szocializmusokhoz hasonlóképpen – kudarcot vallottak, és a polgári demokráciához, a világpiachoz való visszatérésbe torkollottak. Kelet-Európát ebben megelőzték 10–15 évvel.[†]

Náluk, s a még elmaradottabbaknál mindenütt az mutatkozik meg, hogy a társadalom leghátramaradottabb széles rétegének tagjai nem képesek beilleszkedni a korszerű tőkés gazdálkodásba. Munkaképességük olyan alacsony szintű, hogy az őket alkalmazó vállalkozó haszna nem érheti el a rentabilitás alsó határát. Így ezek az emberek kiszorulnak a tőkés gazdálkodás peremére; meg még azon is túl, az informális, úgynevezett árnyékgazdaságba.

Ez az árnyék a tőkés gazdálkodást ma mindenütt kíséri, a legfejlettebb országokban is. A különbségek abból adódnak, hogy melyiknél mekkora részt tesz ki, hogyan kapcsolódik a gazdaság modern, szabályszerű részéhez. A dél-európai példák alapján arra kell számítanunk, hogy mire a tőkés gazdaság kialakul nálunk, árnyéka is majd hosszúra nyúlik. Bízást számíthatunk erre, mivel e folyamat kiadós kezdetei már megjelentek nálunk. A nyílt munkanélküliség növekedésének hátterében növekszik azoknak a száma, akik rákényszerültek, hogy valamilyen, szabályokat kerülő módon férkőzzenek jövedelemhez.

Persze nálunk ennek az életformának egyelőre nincs történelmi folyamatossága, hiszen a jelen átalakulás kiindulópontja az a teljes foglalkoztatás, amely a szocializmus idején fennállott, bár utolsó éveiben bomladozva. Viszont igenis van határozott távolabbi előzménye, mely most, évtizedek múltán képes felelevenedni. Ennek hordozója az egykori szegényparasztság, melyet a szocialista iparosítási, urbanizációs és népművelési erőfeszítések sem voltak képesek hagyományvilágukból kiszabadítani.

[†] Ennek a kérdéskörnek az irodalmáról önálló tanulmányt készítettem: *Hagyományos – informális – modern az átalakuló társadalomgazdaságban* címmel (kézirat, MTA PTI).

Ők az előző századokban nem nevelkedhettek árutermelőkké, mivel vagy tulajdon nélküli zsellér – majd bérmunkás agrárproletár – sorban éltek, vagy oly csekély, vagy félreeső birtokkal rendelkeztek, hogy nem lehettek képesek az önálló gazdálkodáson túllépni, hanem rögződtek kapitalizmus előtti életformájukban. Hozzájuk járul még – nem csekély létszámával – a cigányság, akik még a földmunkás sorba sem igen juthattak el az előidőkből, hanem a társadalom peremén és hézagjaiban, a megvetett mesterségeken tengődnek mindmáig.

Mindezek együttes sokasága nehezen számba vehető, mert a szocialista időszakban egy részük mégis csak megindult az átrétegződés útján és azon valameddig el is jutott. Összegükre azonban mindmáig érvényesül az a hatás, amelyet – éppen az oktatás vonatkozásában – Gázsó Ferenc mutatott ki híressé lett könyvében, nevezetesen: a hátrányos társadalmi helyzet örökítése.[†] Laki Lászlónak a közelmúltban végzett hasonló tárgyú vizsgálataiból az derül ki, hogy ezeknek a hátrányos helyzetűeknek jelenlegi létszáma kiteheti a teljes népesség egyharmadát. Nemcsak az idősebbek között, hanem az iskolából újonnan kilépő nemzedékekben is.[‡]

Árutermelői mentalitás és a paraszti hagyományok

Ennek a rétegnek további sorsát kellene tudnunk az oktatással előbbre mozdítani. Átsegíteni a hasadékon, mely őket a tőke számára használható munkaképességűektől elválasztja. Ehhez viszont olyan oktatási formát kellene találnunk, amely tényleg átíveli azt a hasadékot, s nemcsak a közepéig nyúlik, hogy azután aki ott kilép, a mélybe zuhanjon.

Eszményünk Európa, s a munkanélküliek sikeres át- és továbbképzésére vannak is ott impozáns példák. Mondhatjuk, hogy ahol sikerült az utóbbi 10–15 évben elviselhető szinten belül tartani a munkanélküliséget – tehát úgy 5% alatt – ott feltétlenül van jól működő át- és továbbképzési rendszer. A sikert pedig döntően ennek tulajdonítják. Svédországban, Svájcban, Finnországban valószínűleg joggal is! Csupán azt felejtik el – amikor a mi kelet-európai problémánkat is ezzel a varázslattal akarják megoldani –, hogy az átképzésnek, átképezhetőségnek határai és előfeltételei vannak.

Ezek az előfeltételek – mondjuk Svédországban – gyakorlatilag a társadalom egészére nézve fennállanak és teljesülnek. Bizonyos életkori határokon belül mindenki részese annak az alapműveltségnek, mely képessé teszi őt valamely kurrens szakma elsajátítására akkor, amikor korábbi szakmája kiöregszik a forgalomból, és őt kibilenti addigi foglalkozásából. Svédországban végbe lehetett vinni a 80-as években egy határozott struktúraváltást, melynek során a munkaerő jelentős tömegeit áterelték

[†] Gázsó Ferenc: *Társadalmi struktúra és közoktatási rendszer*. Kossuth Kiadó, 1970.

[‡] Laki László: *A kétharmados társadalom*. MTA PTI, 1991.

az előregedett ágazatokból a nagy keresletű új ágazatokba (szellemi szolgáltatások, elektronika, olajipar), ami egyben technológia váltással is jócskán meg volt tűzdelve. Mindezt anélkül, hogy a munkanélküliség kiszabadult volna a szociális gondoskodás ellenőrzése alól. Hasonlóan eredményes (bár a munkanélküliséget valamivel jobban érintő) struktúraváltás zajlott le Németországban a Ruhr-vidéken, Észak-Olaszországban és Nyugat-Európa egyéb területein.

Mindezek azonban a tőkés termelés kontinuumában, több évszázados, kiépült árutermelői alpműveltség egynemű közegében. Nálunk és tőlünk keletre viszont a gazdasági műveltség közegének ez az egyneműsége még mindig nem jött létre. Történelmileg nem volt módja kialakulni kapitalizmusunk megkésettisége, periférikus, agrárius másodlagossága folytán.[†]

Természetesen a szocialista iparosítás és városiasítás folyamata nem maradt senkire sem hatástalan, de igen kockázatos lenne eredményeit túlértékelni. Annak a tézisekben és állami gazdaságokban alkalmazott paraszti rétegnek, mely ott növényápoló és állatgondozó munkát végzett, életmódja és szemlélete nem lépte túl hagyományainak határát. Hasonlóképpen fennmaradt ez a mentalitás azokban, akik a vidéki iparban, vagy ingázókként az iparközpontokban segéd- és betanított munkások voltak. Életük súlypontja, önazonosságuk, értéktudatuk maradt a falu és annak közössége. Még a városra betelepültek egy tekintélyes része is kertvárosi körülményei között megtarthatta falusi-paraszti életmintáit.

Az önellátó paraszti mentalitás elszigetelődése

Ennek a rétegnek a tagjai túlnyomórészt legfeljebb az általános iskola 8 osztályát végzik el, ám jelentős azok aránya, akik még azt sem.[‡] Ennek egyenes következményeképpen igen mérsékelt foglalkozási mobilitásuk. Azaz csekély azoknak az aránya, akik innen magasabb foglalkozási csoportokba képesek átlépni. Ezek a vonások arra mutatnak, hogy a kiinduló okok valahol mélyebben fekvők – az egyén fejlődésmenetében korábbiak – mint az iskolai oktatás. A kisgyermek- és csecsemőkorban kereshetjük ezeket, vagyis a személyiség legmélyebb rétegeiben.*

Az ilyen mélyen nyugvó meghatározások nagyon nehezen átalakíthatók, úgy szólván megváltoztathatatlanok. Az egész mélylélektan voltaképpen erről szól. Igaz, nem éppen a szegényparaszti hagyományörzésre irányítva, hanem a polgárosodással ráakódott réteg alá szoruló és ott rejtezkedő legalapvetőbb, legmakacsabb hagyó-

[†] Ennek tudtommal első, határozottabb megfogalmazása: Polányi Károly: *Archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Kiadó, 1976.

[‡] Laki László i.m., 4, 5, 6, 14, 16 és 18. táblázatok

* A paraszti származású munkavállalók korlátozott mobilitásáról először Szakasits D. György: *Magyarország és a tudományos technikai forradalom* (Kossuth Kiadó, 1973) c. könyvében találtam említést. Ezt követően magam vizsgáltam meg a kérdést: Csanády András: *Szekszárd ipari dolgozói*. MTA Filozófiai Intézete, 1977.

mányokról. Azok fennmaradásáról, örökítéséről.[†] Mi viszont azzal a paraszti hagyományréteggel viaskodunk, amelyet nem fedett le és nem emésztett meg a polgárosodás, legfeljebb csak érintett némely vonatkozásban. A családi egzisztencia azonban, amely az egyént megtermi, létalapjait biztosítja és őrzi, továbbra is az ősi hagyomány szerint való. Így az ilyen egyén számára ez marad a vonatkozási pont, melyről kifelé tekintve a világhoz – annak tárgyaihoz és személyeihez – viszonyul; amelyhez a kívülről érkező dolgokat hozzáméri, hozzáigazítja. A tőke világrendjén belül ugyan, de attól visszahúzódva és hozzátapadva a darab földhöz, melyből az őt is magában foglaló élet folyton újrasarjad.

Ezt a kapcsolatot csakis az egzisztencia sikeres árutermelői átalakulása bonthatja fel. Itt azonban most a 22-es csapdájába botlik a történet: hogyan lehetne az árutermelői munkamegosztásba eljutni, mikor az oda belépésnek, kiképződésnek, alkalmaztatásnak előfeltételévé a kész árutermelői mentalitás lett. A “normális” európai fejlődésben nem nyaktörő ugrás, hanem lépcsőfokok sora vezetett át az önellátó gazdálkodás értékrendjétől az áru és a pénz elvont csereérték-formájához. S ezen a lépcsőn évszázadokon át volt idő felkapaszkodni. Magyarországon – és Európa többi perifériális agrárországaiban – nem ilyen egyenletes lépcsőn ugyan, de a társadalom szerencsésebb felének szintén volt valamennyi ideje hozzá. Csak a földhözragadt parasztoknak nem, mert ők a perifériák perifériáira szorultak, megmevedett hagyományaik maradékába.[‡]

A szocialista viszonyok között a szegényparaszti réteg emelkedőben volt, mert a falu termelőszervezete, a szövetkezet – adminisztratív hierarchizálódása ellenére is – egalitárius alapelvű maradt, s a falu közösségi hagyományait életben tartotta. A háztáji föld és kert, a munkához való jog biztosította az esélyegyenlőség minimumát közöttük, s a paraszti életforma folytonosságát. Széttartó fejlődésük mostanáig csak ennek az egységnek a keretén belül folyt.

Most a visszatért magántulajdoni elvek nyersen fel fogják erősíteni a már megindult széttartó fejlődést. A falu paraszti közössége rövidesen szét fog szakadni. A teljesen árutermelővé felemelkedők elválnak az önellátásban megrekedőktől, akik korábbi nagyüzemi munkahelyeiket elveszítve, kisdarab földjeikre szorulnak vissza. Leszakadó életformájuk a kialakuló árnyékgazdaságba lesüllyedve rövidesen szubkultúrává görcsösödhet.

[†] Roheim Géza: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata* (Gondolat, 1984) c. könyve a magyar paraszti hagyományokra is kitékintést nyújt

[‡] Az alapfogalom megfogalmazója Immanuel Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása* (Gondolat, 1983). A közelmúltban az *Eszmélet* c. folyóirat 15–16. számát teljes egészében ennek a gondolatkörnek szentelte.

A paraszti mentalitás befogadókészsége

Oktatási rendszerünk elvei az árutermelői mentalitást előfeltételezik és annak kifejlesztését célozzák. Ennek indokoltsága kétségen felüli. Csupán az a baj vele, hogy a kiindulásképpen előfeltételezett mentalitás hiányzik a tanulókból. Ebben az esetben ugyanis, ha rögzít is valamilyen ismereteket az oktatás, azok szervesen, töredékesek és kevésbé használhatók lesznek, további ismereti réteg hordozásához ingatagok.

Az árugazdasági tudás ideálja a tényszerű tárgyiség, fő eszköze az ezt tükröző fogalom, melynek közege az elvontság. Elvontsága révén a fogalom egyszerű és jól kezelhető, azaz mérhető és funkcionálisan definiált, tisztázottsága alapján szétszedhető és összerakható. Az oktatásban ez megnyilvánul a tudnivalóknak tananyagban és tantervben való rögzítésében; a tantárgyi bontásban; az elérendő cél óra egységekre való tagolásában; az érdemjegyekkel való minősítésben s a teljesítményeknek ezáltal való standardizálásában. A tanulóvá izolált egyén ezek közt a feltételek közt éles versenybe kerül. Teljesítményei elkülönülnek és szembehelyeződnek a többiekével. Felelőssége, illetékessége hangsúlyozottá válik abban amit tesz, tárgyi mértékekkel határolódik körül.[†]

Ezzel szemben az önfenntartó parasztcsalád szocializációs folyamatában minden érték a szubjektumhoz tartozik; animisztikusan személyes és közösségi. A tudás ennek megfelelően érzéki és emocionális; alakja az indulatteli vélekedésekből összeálló képzet, mely tapad konkrétságához, személyes eredetéhez: X úgy szokta mondani, Z-től úgy tanultam, nálunk úgy tudják, ... azt mondják, ... beszélnek... A tárgyak nem válnak el létrehozóiktól, hanem örökre magukon hordják azok kezennyomatát, személyiségét.

Itt tehát a tanulás folyamata szerves, egzisztenciális. A gyermek nem meg-, hanem eltanul valamit valakitől és beletanul a dolgokba, mesterségbe, szerepbe, ügyekbe. Így a tanuló egyénisége kötve marad származásának elemeihez, egyediségeihez; közösségét közvetlenül magán viseli.[‡]

A két mentalitás persze, hogy nem éles vonallal válik el egymástól, hiszen a szocializáció a polgárgyermek számára is a családban zajlik és a polgárcsalád is csak család. Történelmileg leszámazottja az egykori parasztcsaládnak, melytől legfeljebb évszázadok – de lehet, még csak évtizedek – választják el. A csecsemő élete itt is anyával, a családot alkotó személyek, s az otthont alkotó tárgyak állandóságával, konkrétságával és szubjektivitásával kezdődik. Ámde csak rövid, átmeneti ideig marad ennyiben, s máris továbbmozdul. A polgárcsalád életén folytonosan áthalad

[†] Alfred Sohn Rethel (a frankfurti iskola első nemzedékének kevésbé ismert gazdaságtéoretikusa): *Warenform und Denkform*. Suhrkamp, 1971.

[‡] Fél Edit–Hoffer Tamás: Arányok és mértékek az Átányi gazdálkodásban. *Néprajzi Közlemények*, 1967, XII/3–4.

az árucikkek és szolgáltatások árama. Emögött kirajzolódik a gyermek számára a pénz, a tömegkommunikáció és a társadalmi intézmények általános eszközrendszere, s az általuk való egyetemleges közvetettség.

Ennek révén a polgárgyermek az otthonából induló átmenet végpontjaként érkezik meg az iskolába, annak intézményi, tárgyi és személyi idegenségébe. Nem úgy a parasztgyermek! Számára, még ha vannak is ismerős mozzanatai az iskolának, közege, alapformája ellentétes otthoni világával. Nagy az esély rá, hogy a két világ benne sohasem olvad össze igazán, hanem ő az iskola elidegenedett polgári világával, az abban kifejeződő árutermelői tárgyiassággal örökösen szembekerül, eszközrendszerét, formarendjét nem képes magáévá tenni, sem magát átengedni annak.[†]

Erről tanúskodik ennek a rétegnek egyöntetű iskolai pályaképe: a tanulmányok gyenge eredménye, be nem fejezése, tovább nem folytatása. Nyilvánvaló, hogy erre az alapképzettségre, műveltségre a korszerű szakmákban való kiképzés nem építhető. A legjobb szándékú átképzési programok is hatástalanok maradnak, ha ennek az iskolarendszernek – tehát az árugazdaság mentalitásának – eszközeivel és kereteiben kínálják a folytatást.

Megállapítások és következtetések

1) Olyan szakmákban, amelyekben nincs és megalapozottan nem is várható kereslet, nem szabad embereket kiképezni. Semmi értelme olyan “átképzési” programoknak, melyen a szegény munkanélküli, kiüregedett és használhatatlan nehézipari szakmája mellé szerezhet egy másik, ugyanolyan használhatatlant, de könnyűiparit.

2) Keresletnek örvendő szakmákra viszont csak olyanokat szabad tanítani, akik esélyesek az eredményes végzésre. Tudott dolog, hogy a munkanélküliek személyiség-torzulásait a halmozódó kudarcok idézik elő, tehát ahol lehet, meg kell kísérni őket ettől, valamint a pénzt ennél célszerűbben kell felhasználni.

3) A fenti természetű ügyekben lehetetlen döntéseket hozni megfelelő szakemberek és szakintézmények nélkül. Súlyosan hiányzik nálunk ilyen tekintetben a képességvizsgálat és a pályaválasztási tanácsadás. Ezeknek hajdanvolt intézményeivel együtt szakemberképzését is megszüntették. A teljes foglalkoztatás idején ez nem is volt olyan szörnyű hiány, mint ma a lavinaszerű munkanélküliség közepette.

4) Azok számára akik paraszti mentalitásuk folytán szorulnak ki a foglalkoztatásból, nagy valószínűséggel nem iskolai jellegű és módszerű képzés nyújthatna továbbvezető utat. Effajta módszertan azonban – amennyire tudom – nincsen kidolgozva. Ennek nyitott kérdéseit csakis igen célratörő kutatások válaszolhatnák meg – a fennálló szükség sürgősségéhez képest.

[†] Ezekre a kérdésekre próbál megoldást találni iskolarendszerünk fennálló keretei között Dr. Ernszt László: Oktatási rendszer és foglalkoztatás (*Munkaiügyi Szemle*, 1992/3) c. tanulmányában.

5) A foglalkoztatásból kiszorulók úgy fognak jövedelemre szert tenni, ahogy tudnak – vagyis az árnyékgazdaságban. Segíteni akkor pedig csak abban lehet őket, amit ott csinálnak, s amit ott lehet csinálni. Ehhez viszont az árnyékgazdaságot el kell fogadni, tudomásul kell venni, s mennél szélesebb határok között meg kell teremteni legalitását: lehetővé kell tenni, hogy aki csak csökkentett költségekkel tud belépni a termelésbe (adó- és vámilletékek, területbér, társadalombiztosítás, biztonsági és minőségi előírások, bérminimum stb. lefaragásával), találhasson erre módot. Ez ugyan riasztóan hangzik, de mindazok a kutatók, akik e jelenségkörrel foglalkoznak, ilyesmit javasolnak írásaikban.

6) Az állami költségvetés szempontjából is előnyösebb, ha olyan bevételeket irányoz elő, amelyek bár alacsonyabbak, de behajthatók. Az így begyűlt adóbevétel lehet, még nagyobb is lenne a magas tarifákkal kivetettnél, de még ha nem is, a megnövekedett aktivitás, illetve foglalkoztatás következtében mindenképpen magasabb nemzeti jövedelmet hozna. Az már csak ráadás, hogy a legalitás kiterjesztése egyszersmind a kriminalitás csökkentése is, tehát megtakarítás az állami kiadásokból.

7) Mihelyt legális, rögvést támogatni is lehet. Azaz tudomásul vett sajátosságainak megfelelő szakképzésben kell részesíteni, tanácsadással és tájékoztatással kell ellátni a benne résztvevőket. Hogyan? A szakmai képzést, feltehetőleg, mennél közelebb kellene vinni egyfelől a családhoz, az otthonhoz, a településhez – tehát a tanuló mindennapi környezetéhez –; másfelől a felhasználáshoz, illetve értékesítéshez. Nézzük először az utóbbit.

8) Vagy fel kell kutatni és oda vezetni a vállalkozót a foglalkoztatásra várókhöz, vagy alapijától kiindulva ott szervezni a helyi adottságoknak optimálisan megfelelő vállalkozást. Ennek a szervezőmunkának a legszélesebben értelmezett piacutatás feladatát kellene teljesítenie, vagyis valamennyi termelési tényező (termék, nyersanyag, munkaerő és tőke) piacának egyidejű és egymáshoz viszonyított kutatását, s ennek eredményei alapján kezdeményezni kellene a legesélyesebb (szürke-fekete!) vállalkozásokat. Ez a tevékenység ahhoz állna legközelebb, amit a hajdani falusi szövetkezetek – igaz, csak úgy, szemmértékre – végeztek.

9) Az így létesülő vállalkozásoknak az állam támogatásképpen nyújtaná – olcsón, vagy ingyen – a szükségessé váló szakképzést-átképzést, a piacutatás eredményeképpen születő javaslatoknak megfelelően.

10) Természetesen itt sem a vállalatot, sem a piacot, sem a képzést nem felsőfokon kell érteni, hanem éppenséggel a legalsón – hiszen a kiszorulókról és az árnyékgazdaságról beszélünk. Nem kizárt persze, hogy egyik-másik helyen egy ilyen piacutató szisztéma gyöngyszemekre bukkan (mint mondjuk Picasso Vallorisban annak idején). Nem ez lenne azonban általános és meghatározó, hanem elsősorban a családi kisvállalkozások. Ezeknek van legtöbb természetes adottságuk arra, hogy költségeiket minimalizálják, s ugyancsak a kisközösség munkaerejét a legkedvezőbben kihasználják, különböző ágazatok tevékenységeit rugalmasan változtatva, egyesítve különböző szervezeti fokokon és jövedelmi szinteken, az esetek tekintélyes részében a bérminimum, sőt a létminimum szintje alatt.

11) A családi kisvállalkozás kiindulópontja az önellátó paraszti kisüzem, mely a háztartást is magában foglalja. Ide szorul-szorult vissza a legfejletlenebb munkaerő, s a segítség is csak itt érheti őket utol. Az itt folyó munkát kell egészében, minden ágában és minden mozzanatában fejleszteni, nyitottá tenni az önfejlesztés számára és serkenteni arra. Ennek egymást követő és egymásra épülő lépései a következők:

- a mezőgazdasági és háztartási tevékenység racionalizálása, szakszerűsítése, árutermelésének kifejlesztése;
- a háztartás ipari-karbantartó tevékenységeinek széleskörű elsajátítása; háziipar, majd árutermelői szakosítása; ipari-szolgáltató-termelő tevékenységkör kifejlesztése;
- bekapcsolódás nagyobb termelőszervezetbe: bedolgozói munka, szövetkezeti tagság, alvállalkozás, bedolgozó-lánc.

12) Az oktatásnak és képzésnek ebbe a vázolt belső átalakulásba kell beilleszkednie, részt vállalnia. Tehát elsősorban a családokkal kell kapcsolatot teremtenie, s az abban folyó belső szocializációs folyamatba kell belekapcsolódnia. Ehhez talán a népfőiskolák állnak ma a legközelebb, s az ott meglévő szervezetekből és tevékenységekből lehetne az árnyékgazdaságot, munkanélküliséget legkönnyebben megközelíteni.

13) Ahhoz, hogy a szakoktatás majd valamikor megfelelhessen feladatainak, az általános oktatásban kell ennek megfelelő alapokat teremteni. Az eddig hangoztatottak alapján tehát az általános oktatásban is tudomásul kellene venni a hagyományai által kötött paraszti réteg mentalitásából következő korlátokat, s a falusi oktatás módszerét, sőt rendszerét ehhez kéne hozzáigazítani, lemondva egyelőre a polgári egyenlőség – azaz a *homo oeconomicus* – nálunk még teljesületlen ideáljáról a gazdaságban és az oktatásban egyaránt.[†]

CSANÁDY ANDRÁS

[†] H. Günter Kleff: *Vom Bauern zum Industriearbeiter. Arbeitsmigranten aus Türkei* (Mainz, Manthano, 1985) c. tanulmányában ír azokról a faluiskolákról, amelyeket a 30-as években Kemal Atatürk reformjai jegyében létesítettek. Ezekben a falvakból elszármazott mesteremberek tanítottak igen gyakorlatias szellemben és szép sikerrel.